

ÁTVITTEK MINDENT, AMI ELSIRATVA

Paul Celan (1920–1970) emlékére

I.

Paul Celan költészetének forrásánál mások szenvedésének emlékezete, a felejtés és a marginalizálás ellen indított harc, az emlékezetvesztés és az olcsó megbékélés ellen szított csendes lázadás rejlik. „Ha lenne olyan veszteségtapasztalat, egyetlen olyan veszteség, amely örökre vigasztalhatatlan lenne számomra, és minden más veszteséget egyesítene magában, azt mondanám, hogy az *emlékezetvesztés* az. Az írás gyökerénél húzóódó fájdalom az én esetemben az emlékezetvesztés miatt érzett fájdalom, nemcsak a felejtés és az amnézia, hanem a nyomok eltörlése miatti fájdalom.”¹ Jacques Derrida szavai egészen pontosan körülírják Paul Celan költészetének eredetvidékét, hiszen Celannak ebben az értelemben is az a célja, hogy „végtelennek mondja a merő halandóságot és hiábavalóságot”.² Hogy mennyire nehéz a halottakkal és az elnémultakkal vállalt emlékezeti szolidaritás, hogy mennyire törekény és kikezdhető a nyomok eltörlése ellen kezdeményezett költői ellenállás, azt Celan nagyon fájdalmasan volt kénytelen átélni, hiszen szüleit és számos zsidó barátját elveszítette a II. világháború idején. A „civilizációs törésként” (Dan Diner) felfogható Auschwitzhoz Celan végül már csak megtört nyelvet tudott rendelni, olyat, amely kései műveiben egyre tömörebb és szálkásabb lesz, míg a költő 1970 áprilisában, kereken ötven éve elkövetett öngyilkosságával véglegesen össze nem roppant és el nem némult.

II.

A zsidók szenvedéstörténete azonban arra is alkalmat kínál Celannak, hogy figyelmet szenteljen a zsidóság vallási hagyományainak. Költeményeiben felfedezhetők a zsidó misztika nyomai, de a Megfeszített passiójára tett utalások is – olyan tényezők, amelyeket nem pusztán csak átvett a hagyományból, hanem átirít és poétikai eszközökkel el is távolított eredetüktől. A *Tenebrae* című költeményben például merészen egymásba fonja a Megfeszített passióját és a zsidó áldozatok szenvedését, a *Zsoltárban* a „senkit” magasztalja, akit egyidejűleg azonban egyes szám második személyben szólít meg. Ám költészetében nemcsak a komor történelmi tapasztalatok sötét tónusa kap teret, hanem a fényhez való váratlan áttörés is érvényesül. A remény (ha a teljes megtörtség mellett lehet egyáltalán reményről beszélni) a „talán” jegyében áll Celannál. A *Zürich, A Gólyához* című versben pontosan kifejeződik az a bizonytalanság és ingatagság, amely semmiképpen sem téveszthető össze irányvesztéssel. Az 1963-ban a *Niemandrose* [Senki rózsája] című kötetben megjelent vers ahhoz kapcsolódik, hogy 1960. május 26-án Celan találkozott és beszélgetést folytatott Nelly Sachsszal.³

¹ Jacques Derrida: *Auslassungspunkte. Gespräche*. Szerk. P. Engelmann. Wien, 1998, 154. (francia eredeti: *Points de suspension. Entretiens*. Galilée, Paris, 1992)

² Paul Celan: *Gesammelte Werke*. 3. kötet. Frankfurt a. M., 1983, 200.

³ Paul Celan: *Gesammelte Werke*. 1. kötet. Frankfurt a. M., 1983, 214. Az életrajzi háttérről lásd Ruth Dinesen: *Nelly Sachs. Eine Biographie*. Frankfurt a. M., 1992, 283. skk.

Zürich, A Gólyához

Nelly Sachsnek

*Túl sokról beszélünk, túl
kevésről. Rólad és arról,
ami benned nem te vagy, a sötétről,
mely a derűn át jön,
a zsidóról,
a te istenedről.*

*Ö-
róla.
A mennybemenetel napján
a dóm megállt a túlsó parton,
és aranya átkelt a vizen.*

*A te istenedről beszélünk, én
ellene szóltam, engedtem a szívet
remélni:
legmagasabb, körülsóhajtott,
perlő szavában –*

*És rám néztél, túl rajtam,
hallottam szavad,
szememhez ért
a szád:*

*Nem tudhatjuk, érted,
nem tudhatjuk,
mi
igaz.⁴*

A költemény konkrét találkozást idéz fel, amelynek valódiságát mind az ajánlás (Nelly Sachsnek), mind pedig az időpont (mennybemenetel napja) és a helyszín (A Gólyához címzett zürichi hotel a Limmat partján) rögzítése kiemeli. Nelly Sachs azért repült Stockholmból Zürichbe, hogy a városból eljusson a Bodentónál fekvő Meersburgba, ahol átvehette az Annette-von-Droste-Hülshoff-díjat. Feleségével, Gisèle Celan-Lestrange-zsal és Eric nevű fiával Celan elment a reptérre a svéd költőnéért. A Gólyához címzett hotelben, amelynek teraszáról kilátás nyílt a Limmat túlsó partján fekvő székesegyházra, élénk beszélgetésbe elegyedett Nelly Sachsszal, s ennek során – minden bizonnyal Margarete Susman Jóbról írt könyve⁵ kapcsán – arról is váltottak, milyen helyzetben van a zsidóság a soá után. Susman a következőket írta a soáról: „Ehhez az eseményhez mérve minden szó *túl sok* és *túl kevés*; csak az emberi létezés szótlán mélységéből fakadó kiáltás fejezi ki az igazságát. Ezért vállalkozom Jób könyve alapján az esemény értelmezésére.” Ily módon pedig már fel is vetődik az a kérdés, mi mondható el Istenről szélsőséges és rendkívüli körülmények között.

⁴ Schein Gábor fordítása (*Magyar Lettre Internationale* 1999/32, 2.).

⁵ Margarete Susman: *Das Buch Hiob und das Schicksal des jüdischen Volkes*. Freiburg i. Br., 1968 (első kiadás: Zürich, 1946), 313.

III.

Ez a kérdés már a két költő első személyes találkozása előtt is szerepet játszott egymáshoz intézett leveleikben. 1958. január 9-én Nelly Sachs a következőket írta Stockholmból: „Minden egyes lélegzetvétellel megvan és megvolt és ott van bennem a por átfájdalmasításába, átélkesítésébe vetett hit: ennek művelését kezdtük el. Hiszek abban, hogy van egy láthatatlan mindenség, ahová bevessük azt a homályos dolgot, amit végbeviszünk. Érzem a fény energiáját, amely zenével megindítja a követ, és szenvedek a vágy nyílhegyétől, amely kezdettől halálos sebet üt rajtunk, s arra késztet, hogy kívül keressünk, ott, ahol sodorni kezd a bizonytalanság. Saját népem köréből segítségemre volt a haszid misztika, amely a misztika minden más formájával szoros összefüggésben valamennyi dogmától és intézménytől távol újra meg újra szülési fájdalommal kénytelen megteremteni lakóhelyét.”⁶

A háború után jelentek meg Nelly Sachs *In den Wohnungen des Todes* (1947) [A halál lakásaiban] és *Sternverdunkelung* (1949) [Csillagsötétülés] című kötetei, s eleinte nem váltottak ki különösebb visszhangot.⁷ Sachs arra törekedett, hogy költeményeivel emlékhelyet készítsen a zsidó áldozatoknak. Ehhez felhasználja az Ószövetséget, de a haszid misztika és a zsidó kabbala forrásait is, ami idézett soraiból is kiténik. Celan, akinek költészetében meghatározó szerepet játszanak a por, a hamu és a név szavak, azonnal válaszol Nelly Sachs levelére, a megpendített teológiai vonatkozásokkal azonban nem foglalkozik behatóbban. „A szív nagy terei betemetődtek, igen, de a magány földjére, amelyről Ön beszél: mert léteznek az Ön szavai, oda be lehet lépni, itt-ott, az éjszakában. Hamis csillagok repülnek át felettünk, tagadhatatlan; de a porszem, amelyet fájdalom jár át az Ön hangjától, leírja a végtelen pályát” (B 14. sk.). Sachs boldogan fogadja a választ, örül, hogy Celannál értő fülre lelnek a versei. Többször is küld Celannak olyan költeményeket, amelyekben költői formában fejezi ki szoros kapcsolatukat; az egyik így kezdődik: „A sorok mint / az élő haj / elhúzódnak / haláléjsötéten / tőled / hozzám” (B 18.). Bár Celan nem hozza szóba a kapott költeményeket, odaadása jeléül elküldi felesége, Gisèle Celan-Lestrange egyik rézkarcát, kézzel írt ajánlással (*pour Nelly Sachs*) ellátva; az alkotás címe *Présence* – Jelenlét.

Miután Nelly Sachs kézhez kapta Celan *Sprachgitter* (1959) [Nyelvrács] című kötetét, amelyben a *Halálfűgát* továbbíró *Szűkmenet* is szerepel, nagyfokú megérintettségről tanúszkodó levelet ír: „Nálam van *A ragyogás könyve*, az Ön *Zóhárja*. Ebben élek. A kristály betűangyalok – áttetsző szellem – cselekedvén most a teremtésben – pillanatszerűen. Kint vagyok a küszöbön portól és könnyektől lepve, térden – de a repedéseken át eljut hozzám az elrejtés aktusában, a teremtés első napján a titokba vezető kapun át. Az első napon, akkor, amikor Isten idegenbe ment (cimcum), hogy világot hozzon létre belső teréből. Legyen oly áldott összes lélegzetvétele, hogy bevonja a világ szellemi arcát” (B 23.).

E ponton már feltűnik a fény metaforája, amely oly fontos lesz majd a két költő kapcsolatában. A *Nyelvrács* című kötetet Sachs a Zóhárhoz, *A ragyogás könyve* című kabbalista műhöz hasonlítja. *Um Mitternacht* [Éjfélkor] című versében is szóba hozza „a Zóhár / a párizsi / varázskönyv titkait”. A *cimcum* kifejezéssel Jichak Ben Luriának arra a nézetére utal, mely szerint a világot megteremtve Isten összehúzta, visszavonta magát. Jelenlétét Isten nem korlátozza egyetlen konkrét helyre, ellentétben például az isteni lakozás taná-

⁶ Paul Celan: *Briefwechsel mit Nelly Sachs*. Szerk. Barbara Wiedemann. Frankfurt a. M., 1993, 13. (a kötetre a következők során B rövidítéssel és oldalszámmal hivatkozom a főszövegben).

⁷ Sachs a következőket írta 1958. január 9-én Celannak: „A könyveim eddig lényegében csak úgy bolyongtak, mint az árvák. Néhány embernek természetesen tudtam adni valamit velük, de amúgy senki sem akart tudomást venni róluk, és a Fischer kiadónak be kellett zúznia a *Sternverdunkelung* jó részét” (B 12. sk.).

val, amely azt vallja, hogy Isten neve a templomban lakozik, vagy maga Isten a szövetség ládáján elhelyezkedő kerubok között van jelen. A kabbala szerint Isten visszahúzódik magába, hogy teret engedjen a semminek. Idegenbe megy, hogy maga mellett vagy önmagában teret adjon a hozzá képest másiknak, a világnak. Gershom Scholem már 1957-ben megjelentette *Die jüdische Mystik in ihren Hauptströmungen* [A zsidó misztika fő irányzatai] című – Walter Benjamin emlékének ajánlott – könyvét, amelyben részletesen tárgyalja mind a Luria-féle kabbalát, mind azt a nézetet, mely szerint a semmi csak azért jöhetett létre, mert Isten korlátozta magát.⁸ A könyv megvolt Nelly Sachs könyvtárában, a Zóhár és a kabbala nyomai pedig egyértelműen felfedezhetők költészetében.

Celan és Sachs egyaránt adtak verseket annak a kortárs német irodalmat bemutató antológiának, amely a *Botteghe Oscure* című római folyóirat kiadványaként jelent meg. A kötetet a folyóirat főszerkesztőjének felkérésére Ingeborg Bachmann és Paul Celan állította össze.⁹ Ám levelezésükben komor színek is feltűnnek, amikor nyomasztó tapasztalatokról számolnak be egymásnak. Celan elmondja Nelly Sachsnek, mennyire felháborítja, hogy a német irodalomkritikusok egy része merő nyelvi zsonglörködésnek ítéli *Nyelvöracs* című kötetét, s arról is beszél, hogy antiszemita felhangokat is felfedezni vél a háttérben – mire Sachs egészen megrendül, és a következőképpen fejezi ki együttérzését: „Párizs és Stockholm között a fájdalom és a vigasztalás meridiánja fut” (B 25.). Szavai azért is jelentősek, mert a meridián szót Celan még ugyanabban az évben szintén használja, s *A meridián* címet adja a Büchner-díj átvételekor mondott darmstadti beszédének.¹⁰ Celan többször szót ejt arról, mennyire aggasztja a fokozódó német antiszemitizmus: „Nap mint nap betér házamba az aljasság, nap mint nap, higgye el. Mi vár még ránk, zsidókra?” Ebben az időszakban számos baráti kapcsolata megszakad, elidegenedik például Heinrich Bölltől, Rolf Schroerstől és Ingeborg Bachmanntól, mert úgy érzékeli, nem védik eléggé és nem állnak ki mellette.

1960 áprilisában a Stockholmban szintén antiszemita megnyilvánulásokat érzékelő Nelly Sachs óvatosan azt tudakolja Celantól, lenne-e lehetőség arra, hogy találkozzanak Zürichben, május 29-én ugyanis Meersburgban átveszi majd a Droste-Hülshoff-díjat. Celan postafordultával válaszol, s tudatja, bármikor kész Zürichbe utazni – és maga is meghívja Nelly Sachsot Párizsba (a díjátadó után hazafelé menet betérhetne). Azt is elmeséli, mikor találkozott először a szövegeivel: 1953-ban, amikor elolvasta *Az árvák kórusa* című panaszénekét: „Mi árvák / A világ előtt vádolunk: / Melyből kinőttünk, levágták az ágat / És tűzre dobták – / Oltalmazóinkból tűzifát hasítottak – / Mi árvák, a magány mezőin fekszünk kiterítve”.¹¹

Celanban és Sachsban közös tehát a magány, az elveszettség és a fájdalom érzete, s bár mindketten németül írják verseiket, egyikük sem él Németországban. „Az élet kegyeskedik összezúzni minket” (B 36.), írja Nelly Sachs, és más helyütt egyesben az Olajfák-hegyi jelenetre utal, hogy kifejezze, mennyire elszigetelődött száműzetésében: „A magányos és az alvó tanítványok – örök kép. Ha szenvedünk, már csak Istené vagyunk – ezért hagynak el barátaink” (B 38. sk.). Zürichi útja előtt néhány nappal írja: „A remény jegyében fogunk tehát találkozni – sőtét csillagidőben, de mégis a remény jegyében! Rembrandt: »Jákok áldása«. Az éjszakában kivirul az áldás a tévesen – Isten szemében mégis helyesen megáldotton. Viruljon ki Önnek az éjszakában” (B 40.). Ezzel pedig el is jutottunk annak a találkozásnak a küszöbéig, amelyhez a *Zürich, A Gólyához* kapcsolódik.

⁸ Gershom Scholem: *Die jüdische Mystik in ihren Hauptströmungen*. Frankfurt a. M., 1991⁴, 285–290.

⁹ Ingeborg Bachmann és Paul Celan a kiadvány tervezési szakaszában is részt vett. Lásd Paul Celan – Ingeborg Bachmann: *Herzzeit. Briefwechsel*. Frankfurt a. M., 2009, 77., 80. sk.

¹⁰ A kifejezés Nelly Sachs több költeményében is felbukkan, lásd Nelly Sachs: *Fahrt ins Staublose. Gedichte*. Frankfurt a. M., 1988, 313. és 364. (a *Wie viele Heimatländer* és a *Zeit der Verpuppung* című költemények).

¹¹ Görgey Gábor fordítása.

IV.

Az istenkérdés, a zsidóság jelentősége és szerepe, a történelem terhe és a remény törekvénysége ebben a költeményben is felbukkan; Celan 1960. május 30-án jegyezte le Párizsban, és még ezen a napon közlésre kínálta fel a *Neue Zürcher Zeitung*nak.¹² A versben megszólaló én (Paul Celan?) távolinak érzi magától a te (Nelly Sachs?) hitét, amely szerint mintha vallási horizonton is értelmezni lehetne a zsidóság sorsát, ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy reménykedik Isten „legmagasabb, körülsóhajtott / perlő szavában”.¹³ Ez a két sor nemcsak Jóbót és az Istennel folytatott perlekedés zsidó hagyományát (vö. Ter 18,16–33; Kiv 32,31) juttathatja eszünkbe, de a Golgotát, a halálba zuhanó Megfeszített (aki keresztény meggyőződés szerint Isten megtestesült Szava) elnémuló szavát is.¹⁴ A fulladozó dadogástól és sóhajtástól körülvevett szó nem lehet más, mint az, amelyikbe a haldoklók kapaszkodnak, olyan szó, amely önmagától perlekedésbe fordul, jóllehet „a legmagasabb”...

Noha a vers több és más, mint pusztán a két költő beszélgetésének poétikai jegyzőkönyve, és nyilvánvalóan nem érdemes minden további nélkül Paul Celannal és Nelly Sachsszal azonosítanunk a versben szereplő ént és te-t, a helyszín megjelölése és az ajánlás mégis lehetőséget nyújt a *Zürich*, *A Gólyához* életrajzi horizontú értelmezésére. Celan ráadásul soha nem is választotta szét élesen az életét és a költészetét. A fény tapasztalata (a székesegyház, amely a maga „aranyával” átkel a vízen) mindenesetre közös tapasztalata volt Celannak és Sachsnak, s fontos szerepet is játszott levelezésükben; a fényt mindketten a transzcendencia nyomaként fogták fel: *nyomként*, hiszen nem magát a fényt látják, hanem a víztükörben megtörő sugarakat, s a tükröződő ragyogás kelti fel bennük a transzcendencia futó tapasztalatát.

Néhány hónappal azután, hogy visszatért Stockholmba, Nelly Sachs súlyos pszichotikus állapotba került. Úgy érezte, üldözik, a lakását pedig lehallgatják. Celan aggodni kezd, levelek útján próbálja megnyugtatni. 1960. augusztus 9-én a következőket írja a filozófus Otto Pöggelernek: „Nagyon nyugtalanító hírek érkeztek Svédországból Nelly Sachsról. Nelly Sachs valóban és igazán testvéri barát számunkra – először azt hittem, azonnal el kell mennem hozzá Stockholmba. Éjszaka és sötétség tört rá, rá és eksztatikus lelkére. [...] Nem tudom, ismeri-e Nelly Sachs költeményeit: különösen az első kötetben (*A halál lakásaiban*) a távolság fájdmából (Nelly Sachs 1938 óta Svédországban él) születő párbeszédet folytatnak a megholtakkal és az üldözöttekkel. Most pedig a szavak és valóságaik kényszere alatt egészen a sajátja lett, amit a fájdalom elhozott hozzá: Nelly Sachs maga is üldözött lett önmaga szemében, és azt hiszi,

¹² 1960. május 30-án a következőket írta Werner Webernek, a *Neue Zürcher Zeitung* kulturális melléklete főszerkesztőjének: „És akkor a kérdés: megjelenhetne ez a költemény a *Neue Zürcher Zeitung* valamelyik szombati kiadásában – nem, még merészebben teszem fel a kérdést, a következő szombati kiadásában? Akkor még Nelly Sachs Asconában lenne, és baráti közvetítéssel meglephető lenne vele.” Paul Celan: *„etwas ganz und gar Persönliches“*. *Briefe 1934–1970*. Szerk. Barbara Wiedemann. Berlin, 2019, 443. sk. – *A Zürich*, *A Gólyához* végül augusztus 6-án jelent meg a lapban, Nelly Sachs *Du [Te]* című versével együtt.

¹³ Azokat az értelmezéseket, amelyek alábecsülik ennek a megjegyzésnek a súlyát, és csak kétségbeesett reménytelenséget tulajdonítanak Celannak, tévesnek minősíti Beate Sowa-Bettecken: *Sprache der Hinterlassenschaft. Jüdisch-christliche Überlieferung in der Lyrik von Nelly Sachs und Paul Celan*. Frankfurt a. M., 1991, 12. ssk.

¹⁴ Feljegyzéseiben Celan rögzítette a találkozás körülményeit: „4 óra, Nelly Sachs, egyedül. »De hát én hívó vagyok.« Mikor azt feleltem, remélem, mindvégig szabad lesz káromolnom: »Nem tudhatjuk, mi helyes« (B 41.) [Schein Gábor fordításában: igaz – a ford.]. A versben Celan már nem beszél a káromlásról.

hogy üldözik.”¹⁵ Celan kérlelő hangú levelekkel próbálja megnyugtanni, és a fény megjelenésének emlékét is beleszövi soraiiba: „Emlékszel még, amikor másodszer beszéltünk Istenről, a házunkban, amely a Tiéd, Téged váró ház, hogyan vetült a falra az aranyló ragyogás? Tőled, a Te közelségedtől lesz látható az ilyesmi, Rád van szüksége, arra van szüksége, azok megbízásából is, akikhez oly közel tudod és véled magad, hogy itt és az emberek között légy, szüksége van Rád még sokáig, a tekintetedet keresi – küldd ismét, ezt a tekintetet, a tágasságba, add neki mellé igaz, felszabadító szavaidat, bízd rá magad, bízd ránk tekintetedet, akik szintén és véled élünk, engeddd, hogy mi, kik már szabadok vagyunk, egészen szabadok legyünk, s veled együtt álljunk a fényben” (B 58.).¹⁶

Celan és Sachs találkozásába betör az egészen Más valósága, s láthatóvá lesz a fény ragyogásában. A kapcsolatok meghosszabbított vonalai az örök Te-ben metszik egymást, mondja *En és Te* című művében Martin Buber, akinek filozófiáját mindkét költő nagyra becsülte. Celan ugyanakkor soha nem beszélt az isteni valóság túlradó erejű megmutatkozásáról: a fény inkább *közvetve* jelenik meg, a falra vetülő aranyló fényugár formájában, s csak az összefüggés (az Istenről folytatott beszélgetés) ruházza fel azzal a jelentéssel, amely pusztá természeti valójában nem lenne a sajátja.

Mivel Nelly Sachs állapota továbbra is kritikus volt, 1960 szeptemberében Celan Stockholmba utazott – valódi találkozásra azonban nem került sor köztük, Sachs ugyanis nem ismeri fel (talán nem akarja felismerni). 1960. szeptember 5-én feleségének írt levelében Celan így fogalmaz: „Mit mondhatnék Nellyről? Nagyon szenved. Hallani sem akar a verseiről – »Már csak« – és ekkor kör alakúvá illeszti össze jobb kezének hüvelyk- és mutatóujját – »ezt a kis fényt akarom megőrizni.«”¹⁷ Nem sokkal később, október 26-án tartotta Celan Darmstadtban a Büchner-díj átadása alkalmából poetológiai önértelmezését kifejtő híres beszédét, amelynek *A meridián* címet adta. Gyógyulása után Nelly Sachs rendszeresen küldött verseket Párizsba. Celan válaszai azonban gyérülnek, egyre rövidebbek és kimértebbek lesznek. Mindamellet még hét év elteltével is felemlgeti zürichi és párizsi találkozásukat (közben Nelly Sachs megkapta az irodalmi Nobel-díjat): „Jó volt, hogy [...] emlékezetembe idézted a fényt, amely Zürichben a vízen, majd Párizsban is feltűnt. Egyszer, egy versben, héber formában nevet is találtam neki” (B 94.). Celan azonban nem küldi el a költeményt, ezért Sachs így fordul hozzá: „Paul, kedves Paul, érkezett tán arany hozzád sehonnan, én úgy szeretném szívből elküldeni hozzád” (B 95.). Celan így válaszol: „Igen, az a fény. Megtalálad majd a legújabb verseskötetemben, amely ősszel jelenik meg” (B 95.). A *Fadensonnen* [Fonálnapok] című kötetben (1968) a *Nah, im Aortenbogen* [Közel, az aortaívben] című költemény talál nevet a fény felragyogásának (nem tudjuk, hogy Nelly Sachs olvasta-e, mert Celan már nem küldte el neki a kötetet):

¹⁵ Paul Celan: „*etwas ganz und gar Persönliches*”. *Briefe 1934–1970*, i. m. 464.

¹⁶ Celan már az első jegyzetfüzetében feljegyezte 1960. június 16-hoz: „Az aranyló fényugár a szomszéd szobában” (B 47.).

¹⁷ Paul Celan – Gisèle Celan-Lestrange: *Briefwechsel*. 1. kötet. Frankfurt a. M., 2001, 110. A szöveg így folytatódik: „Izgatottságok, ezerfelől érkező, közléről és távolról.”

Közel, az aortaívben

*a ragyogó vérben
a ragyogó szóban*

*Ráhel anya
nem sír többé.
Átvittek mindent
ami elsiratva.*

*Csendben, a koszorúerekben,
megkötözetlenül:
civ, az a fény.¹⁸*

Celan nem fordítja le a ragyogás, virágzás, május jelentésű héber *civ* szót, amely a zsidó misztikában Isten ragyogó fényét jelöli. A lefordíthatlan szó nem ágyazódik be a szövegkörnyezetbe, és pontosan ez jelzi, mennyire egyedi és páratlan az a tapasztalat, amely a sok-sok keserűség után mégis beleíródik a költeménybe: az „idegen szó a Névnélküli nevé. Ennyit még meg szabad nevezni a titok megsértése nélkül”.¹⁹

GÖRFÖL TIBOR fordítása

¹⁸ Paul Celan: *Gesammelte Werke*. 2. kötet. Frankfurt a. M., 1983, 202. Lásd erről Joachim Schulze: *Celan und die Mystiker*. Bonn, 1976, 50–53.; Paul Felstiner: *Paul Celan. Eine Biographie*. München, 1997, 304–309.

¹⁹ Gerald Rauscher: Anders als Sprache, Gott und Zeit. Der Haken der Transzendenz im Dichten Paul Celans. *Judaica* 51 (1995), 132–153., 140.